

Folkeminne i Nord-Troms

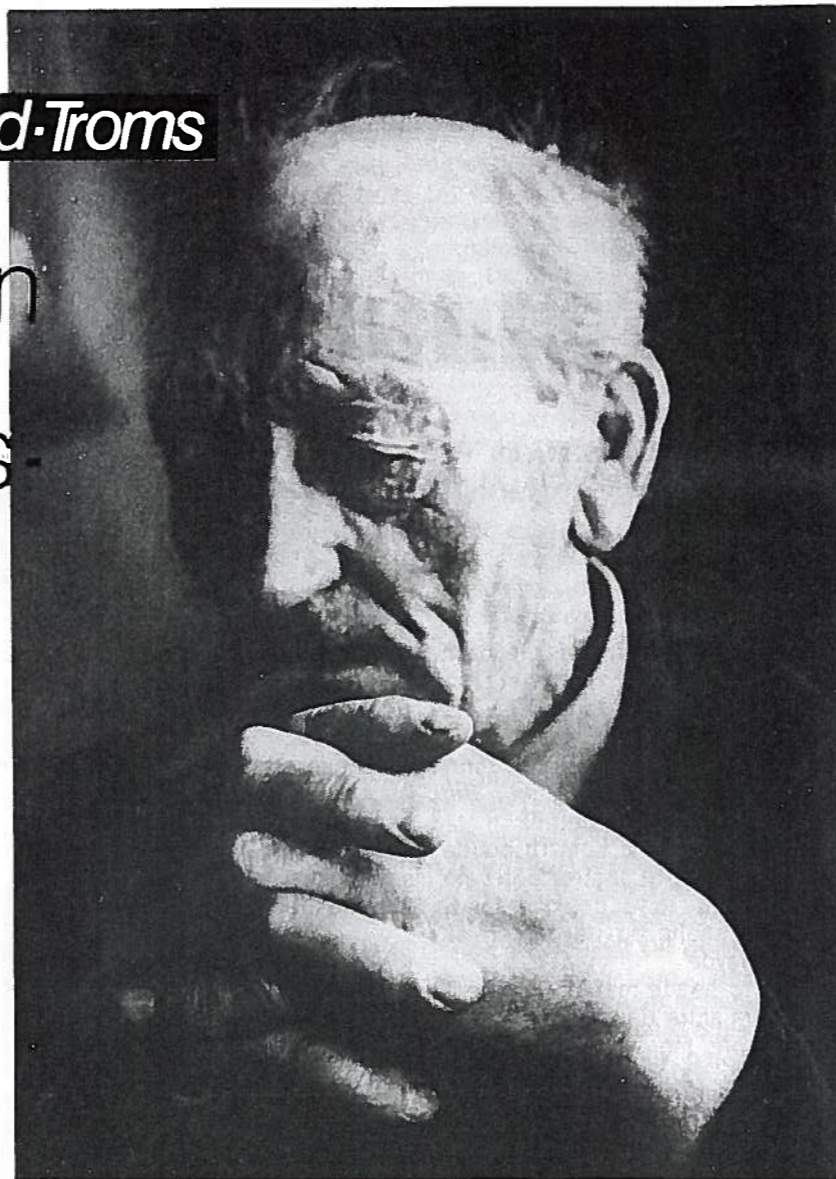
Sauta-maton og stormila i Kvænangsbotn

AV HANS KR. ERIKSEN

Det lever folkeminne overalt i Nord-Troms.

Forundret har jeg lyttet til eldre folk. Mange av dem har vært så fylt av det som hendte en gang, det som er tradisjon.

Siste sommer besøkte jeg noen mennesker i nordfylket. En av de mange fortellingene jeg noterte, vil jeg gjengi her. Det er som et eventyr, virkelig nok, det hendte en gang for ikke så lenge siden. Og slik jeg hørte den, lar jeg dere få oppleve historia, om stormila i Kvænangsbotn

Johs. Vollstad fotografert av Hans Kr. Eriksen

Av og til brente de store tjæremiler. Det var de stormilene det gikk frasagn om. Det måtte store tjærebrennergubber til slike oppdrag.

Og de riktige store tjæregubbene lever i folkeminnet, de er blitt sagnhelter. Det skulle innsikt og vurderingsevne til for å få vellykket resultat av ei stormile. Var uhellet ute, kunne alt gå opp i flammer.

I Burfjord — oppe i Kásendalen — brente de en gang ei mile på 160 tønner tjære. Det var han Klunk-Erik som sto for den brenninga. Men de hadde ikke beregnet tjæremengden godt nok, så de fikk for få tønner.

Så var det gamle Sauta-maton som brente stormila i Kvænangsbotn.

Ingen milebrenner var vel som Sauta-maton. Men så var han nå

mer enn tjæregubbe også. Navnet? Nei, han hette ikke Sauta-maton. Navnet var Johan fra Reisa, enkelt nok. Tilnavnet Sauta-maton betyr «den man aldri når» eller «den som aldri blir fakka».

En gang sto Johan fra Reisa på butikken i Sørkjosen og handla. Han hadde pesk på og sto og så på de nybakte syrupskakene på disken. Så svinsa han bort fra disken, og da datt det plutselig ei syrupskake på golvet. Han snudde seg, tok den opp med de ordene:

— Kukas birro se kaku-ja viska! (Kem fan e det som kaste kake!)

Så kjøpte han syrupskaka. Og navnet bar han med rette.

Men det var Sauta-maton og stormila i Kvænangen vi skulle

fortelle mer om.

Mange mann var i arbeidet der oppe, en hel flokk reisaværingar var der også. Så la di rotveden på plass og begynte å kjøre torv med nesten tjue hester. En flokk var i arbeid med å lage tønner. Da de trudde at mila var klar, sendte de bud på Sauta-maton.

Og Sauta-maton kom.

Han gikk rundt mila og så på den. Kvænangsværingan og karen fra skogvesenet flirte til den rare finnkall'n som for og valsa rundt i komaga.

— Har dokker mange tønne? spurte Sauta-maton.

A, de hadde nå i hvert fall nok, sa de. Hele 200.

— Ta fem mann og lag flere! sa Sauta-maton.

De svarte: — Vi har en hel åttring også.

— Ja, den e bra, sa Sauta-maton, — bare nugla e i.

— Har dokker mange tappehol? spurte Sauta-maton.

— Fire!

— Hem! sa gubben.

— Har dokker mange hesta? spurte Sauta-maton.

— Nesten tyve, svarte de.

— Ja, så sett i gang å kjør torv, sa Sauta-maton.

De svarte: — Det e torv nok på mila.

Men Sauta-maton sa: Kjør torv alle mann i arbeid!

Og de kjørte torv.

Sauta-maton hadde da våkt i ett døgn. Han la seg til å sove og sa:

— Vekk meg når all torva e på plass.

Da de vekte ham, hadde de bygd en krans av torv rundt mila. Den var så høy at de måtte bruke stige for å legge opp de siste torvene. Det var jo en masse arbeid kan du skjønne.

Sauta-maton gikk og så.

— Var det ikke mer torv? sa han. — Jo, men de hadde sluttet å kjøre, for de mente det var nok.

— Kjør vekk! sa Sauta-maton.

— Har dokker mange tønne nå?

320, svarte de.

— Javel! sa Sauta-maton.

Og så sa Sauta-maton at alt var klart til å tenne på, men dette skulle de vite, alle som var med om stormila:

— Det vil gå lang tid før tjæra kommer, kanskje tre døgn. Og den første tjæra e kald.

— Kald spurte de andre tjærebrennerne. — Tjæra va nu ikke kald.

— Den e kald! sa Sauta-maton. Så tente han på.

Og Sauta-maton sprang omkring og hadde øynene overalt. Han sa til de andre tjærebrennerne:

— Slepp ikke luft tel, og legg torv på kver einaste gnist eller lue som vise seg.

De hadde lange stenger til å legge torva på med.

Det gikk tre døgn.

Nå går det galt, tenkte de andre brennerne.

— Den helvetes finnkall'n har ødelagt hele mila for oss, sa de til hverandre.

Og Sauta-maton lukte ikke øynene på tre døgn.

Det gikk tre døgn og to timer til. Da kom den første tjæra.

Den var kald.

Den var helt kald. Det var bare så vidt den valt uit av mila.

Nå går det rettelig galt, tenkte de andre brennerne.

Men Sauta-maton sa:

— Den vil nok bli varmere, og da må dere være kvikk til å skifte tønne.

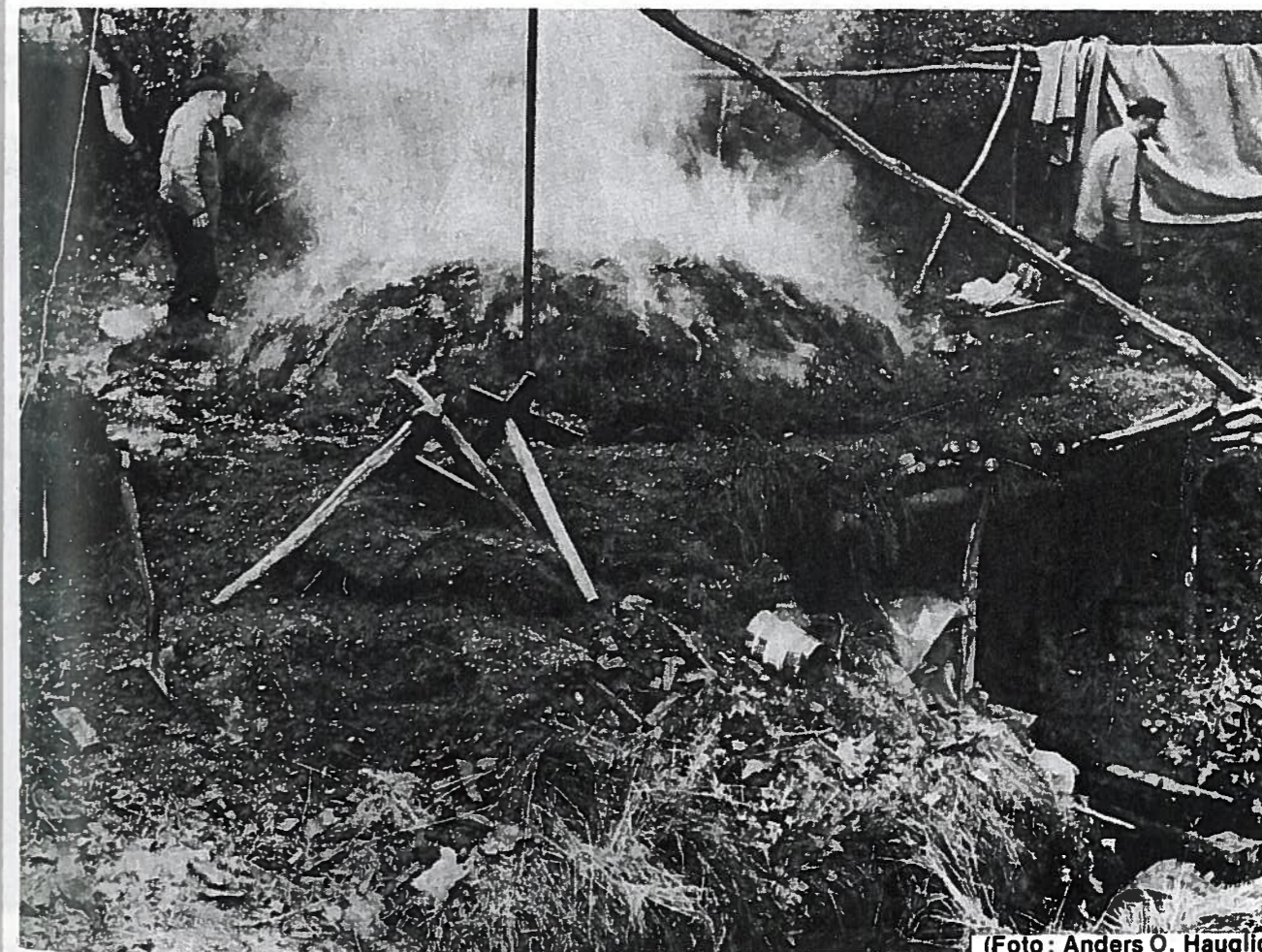
Etter noen timer ble tjæra melkevarm. Den begynte å strømme på. Og tjæra ble varmere og varmere og kom fortere og fortere. De greide knapt å skifte tønner, så fort gikk det ved tappholene.

Den første hundra var snart unnagjort, de begynte på den andre og den tredje. De fylte 320 tønner og dessuten hver kopp og hvert fat og hver stamp som var å oppdrive i Kvænangsbotn. Dessuten ble åttringen fylt opp til ripa. Resten fikk nå bare renne.

Og så var stormila tom. De regnet med at de hadde fått 380 tønner vræka tjære, dvs. salgsvare som vatnet var tappet av.

Noen trur at Kvænangs-mila var den største tjæremila i verden. Men var den nå det?

(Den som har fortalt om stormila i Kvænangsbotn er først og fremst Johannes Vollstad på Storslett. Noen opplysninger har jeg også fått fra Peder Bergmo i Reisdalen)

(Foto: Anders O. Hauglid)

Sauta-maton og stormila i Kvænangsbotn

Av Hans Kristian Eriksen

Forfatteren Hans Kristian Eriksen blei på 1970-tallet en inspirator for mange som jobbet med å utgi lokalhistoriske skrifter i Nord-Norge og var hovedkrafta da den nordnorske kulturbølga begynte å rulle. For gjennom sin suksess med Årboka for Senja, Nordnorsk Magazin og som forfatter om nordnorske emner ansportet han mange til å starte opp med å utgi lokalhistoriske årbøker, så også i Nord-Troms. Denne særegne skildringa av Sauta-maton i Kvænangen sto således på trykk i den første Årboka for Nord-Troms i 1975.

Red.

Det lever folkeminne overalt i Nord-Troms. Forundret har jeg lyttet til eldre folk. Mange av dem har vært så fylt av det som hendte en gang, det som er tradisjon.

Siste sommer besøkte jeg noen mennesker i nordfylket. En av de mange fortellingene jeg noterte, vil jeg gjengi her. Det er som et eventyr, virkelig nok, det hendte en gang for ikke så lenge siden. Og slik jeg hørte den, lar jeg dere få oppleve historia, om stormila i Kvænangsbotn.

Av og til brente de store tjæremiler. Det var de stormilene det gikk frasagn om. Det måtte store tjærebrennergubber til slike oppdrag.

Og de riktige store tjæregubbene lever i folkeminnet, de er blitt sagnhelter. Det skulle innsikt og vurderings-evne til for å få vellykket resultat av ei stormile. Var uhellet ute, kunne alt gå opp i flammer.

I Burfjord – oppe i Kåsendalen – brente de en gang ei mile på 160 tønner tjære. Det var han Klunk-Erik som sto for den brenninga. Men de hadde ikke beregnet tjæremengden godt nok, så de fikk for få tønner. Så var det gamle Sauta-maton som brente stormila i Kvænangsbotn.

Ingen milebrenner var vel som Sauta-maton. Men så var han nå mer enn tjæregubbe også. Navnet? Nei, han hette ikke Sauta-maton. Navnet var Johan fra Reisa, enkelt nok. Tilnavnet Sauta-maton betyr «den man aldri når» eller «den som aldri blir fakka».

En gang sto Johan fra Reisa på butikken i Sørkjosen og handla. Han hadde pesk på og sto og så på de nybakte syrupskakene på disken. Så svinsa han bort fra disken, og da datt det plutselig ei syrupskake på golvet. Han snudde seg, tok den opp med de ordene:

– Kukas birro se kaku-ja viska! (Kem fan e det som kaste kake!) Så kjøpte han syrupskaka. Og navnet bar han med rette.

Men det var Sauta-maton og stormila i Kvænangen vi skulle fortelle mer om. Mange mann var i arbeidet der oppe, en hel flokk reisaværinger var der også. Så la

de rotveden på plass og begynte å kjøre torv med nesten tju hester. En flokk var i arbeid med å lage tønner. Da de trudde at mila var klar, sendte de bud på Sauta-maton.

Og Sauta-maton kom.

Han gikk rundt mila og så på den. Kvænangsværingan og karen fra skogvesenet flirtet til den rare finnkall'n som for og valsa rundt i komaga.

– Har dokker mange tønne? spurte Sauta-maton.

Å de hadde nå i hvert fall nok, sa de. Hele 200.

– Ta fem mann og lag flere! sa Sauta-maton.

De svarte: – Vi har en hel åttring også.

– Ja, den e bra, sa Sauta-maton, – bare nugla e i.

– Har dokker mange tappehol? Spurte Sauta-maton.

– Nesten tyve, svarte de.

– Ja, så sett i gang å kjør torv, sa Sauta-maton.

De svarte: – Det e torv nok på mila.

Men Sauta-maton sa: Kjør torv alle mann i arbeid!

Og de kjørte torv.

Den gamle kvenske tradisjon med tjæremilebrenning er fortsatt levende. Abraham Jacobsen og Hartvik Nilsen er kommet godt i gang med stablinga av mila i Kvænangsbotn.

Foto: Toril Paulsen, arkiv: NTRM

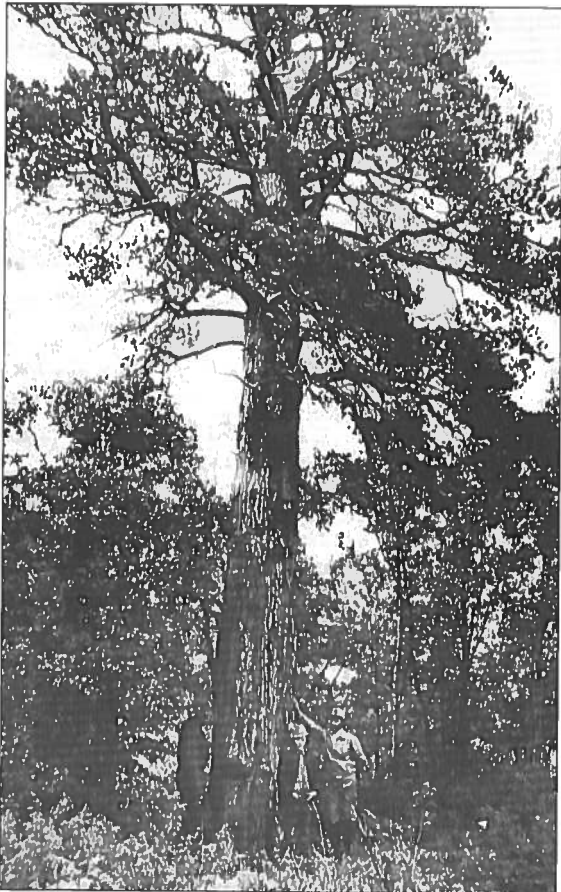

Foto:
Eivind
Vorland

Sauta-maton hadde da våkt i ett døgn. Han la seg til å sove og sa:

– Vekk meg når all torva e på plass.

Da de vekte ham, hadde de bygd en krans av torv rundt mila. Den var så høg at de måtte bruke stige for å legge opp de siste torvene. Det var jo en masse arbeid kan du skjønne.

Sauta-maton gikk og så.

– Var det ikke mer torv? sa han. – Jo, men de hadde sluttet å kjøre, for de mente det var nok.

– Kjør vekk! sa Sauta-maton.

– Har dokker mange tønne nå?

320, svarte de.

– Javel! sa Sauta-maton.

Og så sa Sauta-maton at alt var klart til å tenne på, men dette skulle de vite, alle som var med om stormila:

– Det vil gå lang tid før tjæra kommer, kanskje tre døgn. Og den første tjæra e kald.

– Kald spurte de andre tjærebrennerne. – Tjæra va nu ikke kald.

– Den e kald! sa Sauta-maton.

Så tente han på.

Og Sauta-maton sprang omkring og hadde øynene overalt. Han sa til de andre tjærebrennerne:

– Slepp ikke luft tel, og legg torv på kver einaste gnist eller lue som vise seg.

De hadde lange stenger til å legge torva på med.

Det gikk tre døgn.

Nå går det galt, tenkte de andre brennerne.

– Den helvetes finnkall'n har ødelagt hele mila for oss, sa de til hverandre.

Og Sauta-maton lukte ikke øynene på tre døgn.

Det gikk tre døgn og to timer til.

Da kom den første tjære.

Den var kald.

Den var helt kald. Det var bare så vidt den valt ut av mila.

Nå går det rettelig galt, tenkte de andre brennerne.

Men Sauta-maton sa:

– Den vil nok bli varmere, og da må dere være kvikk til å skifte tønne.

Etter noen timer ble tjæra melkevarm. Den begynte å strømme på. Og tjæra ble varmere og varmere og kom fortere og fortere. De greide knapt å skifte tønner, så fort gikk det ved tappholene.

Den første hundra var snart unnagjort, de begynte på den andre og den tredje. De fylte 320 tønner og dessuten hver kopp og hvert fat og hver stamp som var å oppdrive i Kvænangsbøtn. Dessuten ble åttringen fylt opp til ripa. Resten fikk nå bare renne.

Og så var stormila\tom. De regnet med at de hadde fått 380 tønner vræka tjære, dvs. salgsvare som vatnet var tappet av.

Noen trur at Kvænangsmila var den største tjæremila i verden. Men var den nå det?

(Den som har fortalt om stormila i Kvænangsbøtn er først og fremst Johannes Vollstad på Storslett. Noen opplysninger har jeg også fått fra Peder Bergmo i Reisdalen.)